

A SZUVERENITÁS KÉT ARCA*

C Z O P F Á R O N

A nemzetállami szuverenitás kérdése széles körben vitatottá válik a 2019-es európai parlamenti választás kampányában. A téma országonként is eltérő hangsúllyal vetődik fel, de a politikai publicisztika rendszerint két fő tömböt különít el: Kelet- és Nyugat-Európát. A nemzeti szuverenitás egyáltalán nem ugyanazt jelenti Európa nyugati és keleti felén. A szuverenitás bizonyos elemeinek fokozatos feladása, illetve közös gyakorlása az európai integráció kezdeti szakaszában nem okozott „lélektani sokkot” a hasonló történetpolitikai fejlődést bejárt alapító hatok esetében, a „keleti bővítés” országaiban viszont ettől gyökeresen eltérő mentalitás uralkodik.¹ Jelen esszémben ennek a különbségnek a főbb okait, különböző értelmezéseit vázolom fel. A szuverenitás eszmetörténetének bemutatására nem vállalkozom, csupán a hozzá kapcsolódó sajátos „kelet-európai” mentalitás forrásait keresem.

A TÖRTÉNELEM DRÁMÁJA

Kelet- és Közép Európa országainak a külső befolyások és a függetlenség közötti állandó feszültség jelentette a történelem drámáját, s ez nem csak a 19. és 20. században volt így.

Az első keresztény magyar király a német-római császári családból kapott feleséget, míg a katonailag gyengébb és a birodalomhoz közelebb eső cseheknek nem volt ilyen szerencséje – őket egyszerűen betagozták. Az első keresztény kijevi nagyfejedelem „bíborbanszületett” hercegnőt kapott Bizáncból, a gyengébb és a birodalom keze ügyébe eső bolgárok kapcsán viszont ez már fél sem merült – ők bizánci uralom alá kerültek. A dinasztikus politika, az egyházszervezeti önállóság elnyerése, a szentek ereklyéinek tudatos használata,² a korona és a szent lándzsa elnyerése mind-mind annak az irányába mutattak, amit ma szuverenitásnak hívunk.³ De a megmaradás távolról sem volt magától értetődő.

Miközben areichenai kolostorban már egész Európa (Róma, Gallia, Germánia és – a Magyarországot is magában foglaló szláv tömb – Scлавinia) császár előtti hódolatát festették az evangélium lapjaira,⁴ a Római Birodalom egységének helyreállításával álmodó III. Ottó hozzájárult a lengyelek és a magyarok függetlenségéhez. Ki érti ezt? Miért alakít ki jó viszonyt a birodalom mind

* A szöveg a szerző korábban a Mandiner.hu-n megjelent írásának (<http://mandiner.hu/cikk/20181030_czopf_aron_a_szuverenitas_ket_arca>) jelentősen bővített, jegyzetekkel ellátott és szerkesztett változata. (A Szerk.)

1 NAGY Mariann Veronika: *Szuverenitás és európai kormányzás = Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság*, szerk. TAKÁCS Péter, Gondolat – MTA TK JTI – SZE DFK, Budapest–Győr, 2015, 427. Vö. MISZLIVETZ Ferenc: *Új szuverén születik. Az európai konstrukció*, Savaria UP, Szombathely, 2005, 26–27.

2 TAPOLCAI László: *Lengyelország történeti és mítikus kezdetei. A tér alakulása*, ELTE BTK Történet-tudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010, 212.

3 A kereszténység 10–12. századi terjedésével („keleti bővítésével”) párhuzamosan alakulnak ki azok az alapok, amelyek később lehetővé tették, hogy az itteni országok az európai kultúrkör önálló államisággal bíró tagjaivá váljanak. Lásd bővebben FONT Márta: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*, Balassi, Budapest, 2005, 93–94.

4 Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4453, fol. 23v–24r.

High on colour, long on comfort.

Európa?
– Kalifátust hirdető falragasz egy londoni reklámon, 2008
(Ivan Pope felvétele)

Vitéz Boleszláv lengyel fejedelemmel, mind I. (Szent) Istvánnal? Miért adja át az önállóságot kifejező szent lándzsa egy-egy másolatát a császár, ha az egész keresztény világ vezetője akar lenni?⁵ A kérdések súlyát tovább növeli, hogy II. Szilveszter pápa a mai tudásunk szerint a Szent Korona elküldéséről is a császárral egyetértésben döntött. Ottó bölcs politikája, amiért kortársai a „világ csodájának” nevezték, olyan kegyelmi állapotot teremtett, amelyben a kereszténység keletre terjedhetett és új, erős királyságokkal gazdagodhatott. Ez a hozzáállás persze már a maga korában is inkább szabályt erősítő kivételnek számított, mert főszabály szerint a „köztes-Európa” történelmét nem egyesek jóindulata, bölcsessége, hanem a keleti és nyugati nagyhatalmak, valamint a velük szemben felmutatott erő formálta. A török hódoltság árnyékában Zrínyi éleslátóan fogalmazta meg ezt, amikor 1661-ben ezt írta: „Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül” (*Az török áfium ellen való orvosság*). Érdeemes elgondolkodni ezen a sarkos megfogalmazáson: a korona és mindaz, amit megjelenít, Zrínyi szerint „semmi”, ha nincs mellette István pallosa. Ez a mondat ma is sokat elárul a nemzeti szuverenitáshoz fűződő viszonyunkról.

5 III. Ottó vitatott jelentőségű gesztusát Gallus Anonymus a lengyel emlékezet számára igen fontos momentummal egészíti ki: „levéve birodalmi diadéjmját fejéről, barátságuk és szövetségük gyanánt Boleszló fejére helyezte” (GALL NÉVTELEN: *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei*, ford. BAGI Dániel, Argumentum, Budapest, 2007, 77).

a nemzeti önállóság elemibb igénye a magyarságnak, mint a nyugati fejlődés mintáinak átvétele

A nemesi nemzet (*natio*) hagyományaitól kezdve a reformkoron, a dualizmuson át egészen a Horthy-korszakig számos szerző fejtette ki ezt a felfogást, szinte már gondolati hagyományt alkotva. Ezt a sokszínű vonulatot leginkább gróf Apponyi Albert politikai életművében lehetne összegezni, ugyanis ő több korszakban is a magyar politikai gondolkodás kulcsfontosságú elemének tekintette nemzeti szuverenitást. Az I. világháború alatt keletkezett, *A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában* című írásában arra mutat rá, hogy a nemzeti önállóság elemibb igénye a magyarságnak, mint a nyugati fejlődés mintáinak átvétele: „még a nemzeti egység szempontjai is, ép úgy, mint a nyugathoz való ragaszkodás, háttérbe szorulnának, ha, a mit ugyan alig lehet elképzelni, a nemzeti önállóság fenntartásával ellentétbe jönnének. Nyugati irányítás és egység a létnek csak módjai, az önállóság pedig maga a lét”⁶ – és ezzel a magyar politikai hagyományok egyik központi elemére világít rá. A léteben fenyegetett nemzet elsődleges szükséglete a nemzeti szuverenitás megteremtése, előmozdítása vagy helyreállítása. Ez nemcsak a háború légkörében volt így, Apponyi politikai pályáját ennek a feszültségé ki-

sérte végig. Emlékirataiban például így ír a dualizmus politikai viszonyairól: „Nem volt szabad kívánni a legkisebb nemzeti irányú fejlődést sem, amely [...] annak a szűkebbkörű kiegyezési politikának gyűrűjén kívül esett, melyet a ’67 utáni közjogi vonatkozású alkotások (véderőtörvény, vámközösség stb.) és az ezekből fejlődő gyakorlat megvontak.”

A szuverenitás nem egyszerűen politikai, hanem a nyelvi, szemantikai síkon is problematizálódott. A Szabadelvű Párt fénykorával kapcsolatban Apponyi nem kevesebbet állít, mint hogy a domináns párt nemzeti törekvéseket háttérbe szorító politikája miatt „ennek az egész korszak egyetlen közjogi vívmánya” a közös intézmények nevében a „császári és királyi” szerkezet alkalmazása volt a „császári királyi helyett”.⁷ A politikai mozgástér szűkösége azonban semmit sem von le az ilyen, valójában önmagukon túlmutató ügyek jelentőségéből, különösen ha felidézünk, hogy már a reformkorban is a nyelv játszott döntő a modern nemzettudat kialakulásában: a nemzeti szuverenitás-igény politikai kifejeződését nyelvi küzdelem előzte meg. A „köztes-Európára” döntően jellemző kultúrnemzeti identitás kialakulásában kulcsszerepe van a nyelvviségnek.

SZUVERÉN NEMZET

A nyugati történelmi fejlődés eltérő mintái a nemzeti szuverenitás olyan értelmezéseihez teremtettek alapot, amelyek – maradvány az I. világháború utáni időszaknál – sokkal inkább a wilsonizmus derűs optimizmusával rokoníthatók. Ez gyakran olyan elvont értéként jelenik meg, amelyet egy igazságos világba vetett hit jegyében mindenkinek tiszteletben kell tartania.

A Magyarországon 2010 után dominánssá vált nemzeti, jobboldali politikai kultúra jellemzően a reformkor, a dualizmus és a két világháború közötti nemzeti törekvéseit tekinti emelkedő történelmi szakasznak.⁸ Mindhárom időszakban a nemzeti szuverenitás megteremtésének, illetve helyreállításának igénye határozta meg a politikai diskurzust – a dualizmusban ez az 1848/49-es, illetve 1867-es alapokhoz való ragaszkodást, a Horthy-korszakban a területi revízió törekvését jelentette. A szuverenitásvesztés traumatikus élménye mind a neoabszolutizmus, mind a háborús összeomlás, mind pedig Trianon kapcsán mélyen belevésődött a kollektív emlékezetbe.

6 APPONYI Albert: *A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában*, Franklin, Budapest, 1915, 18.

7 APPONYI Albert: *Emlékirataim. Ötven év*, Pantheon, Budapest, 1922, 115.

8 CSIZMADIA Ervin – PAÁR Ádám: *Mit kezdjünk azzal, hogy visszatért a magyar történelem? = A nyugattalan Magyarország. Variációk hagyományváltásra*, szerk. NOVÁK Zoltán – SZENTPÉTERI NAGY Richard, Méltányosság–L’Harmattan, Budapest, 2012, 23.

Mivel a szuverenitás elvesztésének tapasztalata nem sújtotta olyan tragikus gyakorisággal a nyugat-európaiakat, mint a köztes-európai nemzeteket, saját határaikkal szembesülve azt a kérdést teszik fel, hogy: országuk vajon – Braudel szavaival élve – „beéri-e önmagával?”⁹ A határok köztes-európai tapasztalata ezzel szemben a megmaradás kérdésségét hordozza, így a szuverenitást nem engedményként, hanem vívmányként értelmezik térségünkben. A világnak ezen a részén az országok sorozatos felosztása (gondoljunk különösen Lengyelországra és Magyarországra), a katonai fenyegetés állandó jelenléte miatt különös érzékenység alakult ki a szuverenítésra, amit a 19. századi nemzeti törekvések után a 20. század háborúi, totalitárius rendszerei csak tovább erősítettek, lefagyasztva, maguk alá temetve a nemzetállami fejlődést.

KELET ÉS NYUGAT

Így jöhetett létre az a visszás helyzet, hogy míg Kelet- és Közép-Európában a szovjet elnyomás megszűntekor a szabadság és a szuverenitás jelentése feldúsult az elnyomatás keltette indulatokkal, addig a szabad világban, ahol amerikai fegyverek védelmében alaposan hozzászokhattak a szabadsághoz, az ilyen érzelmek már régen háttérbe szorultak. A szabadság és nemzeti szuverenitás kifejezések Nyugaton jó ideje elszakadtak attól a tragikus érzülettől, ami a kelet-európai történelmi tudatot még ma is áthatja.

„Köztes-Európa” ugyanis, amelynek körvonalai már Szent István korában kirajzolódtak, egyszerűen más utat járt be. Ezt a különbséget Szolzsenyicin fogalmazta meg a legerőteljesebben – szerinte a szabadság és az anyagi jólét meggyengítette a nyugati jellemet, míg a szovjet elnyomás alatt élő kelet-európai népek sajátos, a nyugatinál markánsabb lelki alkatra tettek szert.¹⁰ Jóleső gondolat ez, még ha nem is kárpótol a kommunizmus borzalmaiért. A jobboldali publicisztika mindenestre előszeretettel nevezi kivételesnek és a nyugatiénál realistábbnak az itteni népek történelmi-politikai látásmódját. Merő öngigazoláshoz tűnne ez, ha nem gondolná ugyanígy számos nyugat-európai gondolkodó is. Az Európa halálát vizionáló Douglas Murray szerint például az különbözteti meg a kontinens két felét, hogy a nyugatiak elveszítették a történetiség tudatából fakadó „tragikus életérzést”¹¹ (amit Spengler egyszerűen „élنيakarásnak” nevezne), a keletiek viszont a szovjet elnyomás miatt megőrizték ezt az érzületet. A brit szerző egyébként a spanyol Miguel de Unamunótól kölcsönzi ezt a kifejezést, aki az örökkévalóság vágyát írja le vele: „Az az érzés, hogy pótolhatatlanná tesszük magunkat, hogy nem érdemeljük a halált, hogy odahatunk: a megsemmisülésünk – ha csakugyan az vár ránk – igazságtalan legyen, nemcsak arra kell hogy indítson bennünket, hogy áhítatosan, Istenért, öröklétünkért, halhatatlanságunkért teljesítsük hivatásunkat, hanem arra is, hogy szenvedélyesen vagy akár tragikusan teljesítsük a hivatást. Arra kell indítania bennünket, hogy másokra is igyekezzünk rányomni a magunk bélyegét, megőrkíteni magunkat bennük és fiaikban, eltölteni őket magunkkal azáltal, hogy kitörölhetetlenül rajtuk hagyjuk a lelkünket.”¹² A migráció kapcsán Nagy Felcserélésről beszélő Reaud Camus ugyanígy vélekedik, amikor a kommunista megszállás számlájára írja, hogy a kelet-európai népek zömmel a szuverenista politikát támogatják.¹³

De ne gondoljuk, hogy csak a jobboldal számára kedves megfigyelőknek tűnt fel, hogy Kelet-Európa másként viszonyul a szabadság és szuverenitás kérdéséhez. 2003-ban Tony Blair, az Egyesült Királyság szocialista miniszterelnöke

9 Fernand BRAUDEL: *Franciaország identitása*, II., ford. MIHANCsik Zsófia, Helikon, Budapest, 2004, 275.

10 *A World Split Apart*, Solzhenitsyn's Commencement Address Harvard University, 1978. június 8., The Aleksandr Solzhenitsyn Center, <<https://www.solzhenitsyncenter.org/a-world-split-apart>>. (A beszéd magyarul: Alekszandr SZOLZHENYICIN: *Meghasadó modern világ* [1978] ford. BAGI Ibolya = Uő.: *Orosznak lenni – vagy nem lenni? Esszék, cikkek, beszédek*, Európa, Budapest, 2013. – A Szerk.)

11 Douglas Murray: *The strangedeath of Europe: Immigration, identity, islam*, Bloomsbury, London, 2017. 3. (A kötet magyarul is megjelent: Uő.: *Európa furcsa halála*, ford. Seress Ákos, Alexandra, Budapest, 2018. – A Szerk.)

12 Miguel de UNAMUNO: *A tragikus életérzés* [1912] ford. FARKAS Géza, Európa, 1989, 261–262.

13 *Mentsük Európából azt, ami még menthető!* – *Renaud Camus a Mandinernek*, Mandiner.hu 2018. március 4., <http://mandiner.hu/cikk/20180304_renaud_camus_interju_europa>

Európa!
– A pozsonyi Öreg híd
(Starý most), 2018
(Gyarmati István felvétele)

A fényképet közli a fényképész újonnan megjelent fotóalbuma:
Gyarmati István: *Közös titkaink – Our Shared Secrets*.
Szerkesztette: Tallai Gábor, fordította: Betlen János.
Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom
Kutatásáért Közalapítvány, Budapest. 2018. 64 oldal.

is úgy vélte: az EU keleti bővítése azért hoz gyökeres átalakulást a kontinens politikai viszonyaiban, mert az itteni emberek emlékei erősek, a szabadsághoz fűződő viszonyukat pedig nem meghitt komfortosság, hanem még mindig vad szenvedélyek jellemzik.¹⁴ Igaza volt, hiszen az Európai Unió jövőjéről szóló vitákban azóta közmondásossá vált a közép- és kelet-európaiak dacos ragaszkodása a szabadsághoz és a nemzetállami szuverenitáshoz.

Az ezredforduló körüli évtized liberális utópizmusának légkörében még Soros György is úgy hitte, a posztkommunista országok zárt társadalomról nyert friss benyomása és szabadságvágya fogja inspirálni a többi európai népet, amelyeknek ilyen tapasztalat híján nem ragaszkodnak olyan erősen a szabadsághoz.¹⁵ A nemzeti szuverenitással szemben ellenséges szerző azt már nem vette tekintetbe, hogy a kelet-európai népek történelmének vannak mélyebb rétegei is, és ezek nem az ő jövőképét támasztják alá. Kétségtelen, hogy a sza-

14 „Why will these new European members transform Europe? Because their scars are recent, their memories strong, their relationship with freedom still one of passion, not comfortable familiarity.” *Transcript of Blair’s speech to Congress*, CNN.com, 2003. július 18., <<http://edition.cnn.com/2003/US/07/17/blair.transcript/>>

15 SOROS György: *A lehetetlen megkísérlése. A kelet-európai forradalmak és a Soros Alapítvány*, ford. BOJTÁR Endre, 2000 Egyesület, Budapest, 1991.

badság nyugati eszményére fogékony, de annak ellentétét is testközelből meg tapasztaló népek más fogalmat alkotnak a szabadságról és a szuverenitásról, mint bárki Keleten vagy Nyugaton; de ez nem feltétlenül csak intenzívebb szabadságélményt, hanem a Nyugattól eltérő szabadság- és szuverenitás-értelmezést is jelenthet.

A közép-európai szuverenista szerzőkre nyugati társaiknál sokkal inkább jellemző, hogy saját történelmi tapasztalatuk kivételességét hangsúlyozzák: egész Európa számára „felbecsülhetetlen értékű a lengyel történelmi lecke – írja Krzysztof Szczerski –, hisz’ nagy veszélyben voltunk ezeréves történelmünk során mint közösség, nemzet, sőt államként nem is léteztünk százhuszonhárom évig”.¹⁶ A címben a többszám harmadik személy használata mellett feltűnő, hogy Andrzej Duda elnöki kabinetvezetője a külső fenyegettség és a szuverenitásvesztés elő emlékével magyarázza a lengyel perspektívát. Könyvének alcímében (*Az integráció válsága és a lengyel reformkezdeményezés*) az a mintakövetés hagyományától eltérő, mintatformáló attitűd jelentkezik, aminek Magyarországon is egyértelmű jeleit látjuk.¹⁷

Más lengyel szerzők, így Ryszard Legutko Szczerskihez hasonlóan historizáló érveléssel kritizálja az egyoldalú mintakövetést, olyan kitételekkel élve a meghatározó nyugat-európai liberális elitek kapcsán, mint hogy ők „a liberális demokrácia Nagy Frigyesének gyűlevész hada, amely ugyan nem rendelkezik a porosz király hatalmával, de kétségkívül hasonló szerepben, a felvilágosult jövő pionírjának látja magát”.¹⁸ Ez a megközelítés a múlttal való folytonosság érzését a nemzeti identitás alapjaként tételezi.

”
az Európai Unió jövőjéről
szóló vitákban közmondásossá
vált a közép- és kelet-európaiak
dacos ragaszkodása a
nemzetállami szuverenitáshoz

SAJÁT ÚT

Magyarország – modern történelme során először – a rendszerváltás után szerezte meg hiánytalanul a nemzetállami szuverenitás legfontosabb attribútumait. A felzárkózás, illetve mintakövetés hívei ezt egész „Kelet-Európa” lemaradásaként fogalmazzák meg, mondván, a régió csak „most érte utol a 19. század végi Nyugat-Európát”.¹⁹ A lemaradás-narratíva viszont nem alkalmas történelmünk leírására, hiszen ehhez azt kellene feltételeznünk, hogy Európa minden országának eltérő történelmi tapasztalatok, ebből adódóan eltérő értékrendek, kulturális minták és nem utolsósorban: különböző erőforrások birtokában is törvényszerűen ugyanazt az utat kell bejárnia.

Az eltérő fejlődési út, az eltérő történelmi perspektíva gazdagítja Európát. A köztes-európai és benne a magyar történelmi tapasztalat jó eséllyel kiegyensúlyozó szereppel bírhat a nemzeti szuverenitás kurrens vitáiban. ■

16 Krzysztof SZCZERSKI: *Az európai utópia. Az integráció válsága és a lengyel reformkezdeményezés*, ford. PÁLFALVI Lajos, Rézbong, Budapest, 2018, 55.

17 CSIZMADIA ERVIN: *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Gondolat, Budapest, 2017, 181–200.

18 Ryszard LEGUTKO: *A közönséges ember diadala*, ford. PÁLFALVI Lajos, Rézbong, Budapest, 2018, 32.

19 Antal ÖRKÉNY: *Hungarian National Identity*, International Journal of Sociology 2005/4., 1–2.